

zakonca nista bistveno izboljšala položaja, največkrat sta si ga samo poslabšala s številnimi otroki.

Za povojni in današnji čas avtorica ugotavlja, da izginjajo tiste poročne šege, ki so zaradi spremenjenega načina življenja izgubile prvotni pomen, druge se spreminjajo, pojavljajo pa se tudi nove, ki so odsev tujih vplivov in novih potreb ljudi.

Avtorja petega, to je zadnjega, poglavja Mirko Ramovš in Julijan Strajnar prikazujeta etnološko-muzikološko podobo vasi Paka pri Vičanju. Njun prispevek je plod raziskave, ki sta jo izvajala v letih 1978—1980. Z njo sta skušala ugotoviti vlogo glasbe in plesa v življenju ljudi v raztreseni hribovski vasi. V okvir raziskave sta vključila splošno kulturno in družabno življenje, glasbeno obzorje prebivalcev, sodelovanje v pevskih zborih in ansamblih, vrednotenje glasbe, poslušanje radijskih in televizijskih oddaj, vlogo in značaj plesnih zabav, iskanje zabave v dolini in izrabo prostega časa. Popisala sta pevski in plesni repertoar, povezanega s šegami koledarskega in življenjskega kroga. Obravnavala sta tudi odsev socialne razslojenosti v etnološkomuzikoloških pojavih, ki sta jih spremljala v medvojnem obdobju ter v letih po drugi svetovni vojni. Svoje izvajanje sta zaključila z ugotovitvijo, da vloga plesa in glasbe v raztreseni hribovski vasi, kakršna je Paka, ni drugačna kot v strnjem vaškem naselju kjerkoli drugje v Sloveniji. Pri tem je potrebno upoštevati razlike v šegah in navadah, s katerimi sta bila in sta še povezana glasba in ples.

Tekstovnemu delu knjige sledijo priloge, v katerih najdemo sezname virov in literature ter informatorjev, povzetek v angleščini, 38 fotokopij dokumentov iz dela vitanjskih društev, 4 notne primere in 87 fotografij Vitanja in Vitanjčanov.

Zmago Šmitek je knjigo pospremil na pot z upanjem, da bo imela tudi širši reprezentativni pomen, vsaj za kraje s podobnimi geografskimi in družbenoekonomskimi razmerami na Štajerskem. Zatrdimmo lahko, da ga bo imela, saj je krajev, ki bi bili etnološko tako sistematično obdelani, v Sloveniji zelo malo.

Žarko Lazarević

Milan Pahor: *Delavska enotnost, Unità operaia, prispevek k zgodovini delavskega gibanja v Trstu*. Izdala in založila Zveza sindikatov Slovenije — Svet za negovanje tradicij delavskega gibanja, Ljubljana 1986, 132 str.

Če zanemarimo nekaj publikacij informativno-propagandnega značaja, značilnih za prvo povojno obdobje, predstavlja brošura tržaškega rojaka Milana Pahorja enega prvih korakov v raziskovanju razvoja organizacije Delavska enotnost (DE) v Trstu. Zato najbrž ne bo odveč predstaviti, kako je sploh prišlo do nastanka brošure. Ob podeljevanju znakov OF nekdanjim pripadnikom te organizacije v Trstu, se je pojavilo vprašanje, kako in kdaj se oddolžiti v podobni obliki tudi nekdanjim pripadnikom DE, ki so prav tako sodelovali

v protifašističnem boju. Po daljšem usklajevanju med Zvezo sindikatov Slovenije in italijanskimi sindikati (CGIL in CISL), ki je bilo potrebno, ker so italijanski sindikalni predstavniki poudarjali, naj se pri podelitvi ne bi posebej naglašalo, da se je tržaško delavstvo borilo za priključitev k Jugoslaviji, so dosegli soglasje, da priredijo skupno podelitev posebnih znakov DE in diplom nekdanjim pripadnikom te organizacije. Obenem je pripravljajni odbor sklenil pripraviti kratek pregled nastanka, razvoja in dela DE v NOB v obliki brošure, ki naj jo dobi vsak nekdanji pripadnik DE. Pri izdaji brošure so se stvari ponovno nekoliko zapletle, kajti italijanski sindikat CGIL se je od same brošure distanciral. Razlogi naj bi bili v tem, da niso bili vključeni v nastajanje brošure, bilo je nekaj vsebinskih pripomb in last but not least, »da trenutno politična situacija v Trstu ne dopušča takega sodelovanja«. Tako je brošuro izdala Zveza sindikatov Slovenije, kot redno dejavnost svojega programa.

V krajšem uvodu je avtor zajel nekoliko širše obdobje slovenske zgodovine, pri čemer si je pomagal s citati Ivana Cankarja in Edvarda Kardelja ter poudaril, da so bile slovenske narodne zahteve programsko formulirane že 1848. Da bi bralcu predstavil okoliščine, ki so pripeljale do protifašističnega odpora, je prikazal položaj Slovencev v Primorju pred začetkom aprilske vojne, kjer je poudaril asimilacijske težnje italijanskih oblasti že pred prihodom fašizma na oblast, fašistični teror (I. in II. tržaški proces) ter odpor Slovencev proti fašizmu. Nekaj prostora je namenjenega tudi razvoju odnosa KPI do nacionalnega vprašanja v Primorju. Zgoščen prikaz širšega obdobja v uvodu je gotovo umesten glede na to, da je publikacija natisnjena dvojezično (slovensko in italijansko) in s tem daje možnost vpogleda v nekaj splošnih značilnosti iz slovenske in zlasti primorske zgodovine tudi morebitnemu italijanskemu bralcu.

V poglavju, kjer so obravnavani začetki NOG na Primorskem, so opisane nekatere specifičnosti v razvoju, po katerih se ta pokrajina loči od ostalih slovenskih pokrajin. Iskro upora na Primorskem so zanetili aktivisti, ki so prihajali iz osrednje Slovenije, po rodu večinoma iz Primorske ter drugačen razvoj OF, kjer ni bilo ustanovnih skupin, kot posledice fašistične diktature, ki ni dovoljevala večstrankarskega sistema, ter dejstva, da se je OF na Primorskem razmahnila šele v času, ko je v osrednji Sloveniji že prišlo do »pomenjenja« OF.

Začetke povezovanja delavcev obeh narodov v Trstu avtor povezuje z iniciativo KPS konec leta 1942, da naj se začno ustanavljati po tovarnah skupni odbori DE. Bistvo teh odborov je organizacijsko zajeti tudi italijanske delavce. Trditev avtorja, da se je v tistem času uporabljalo ime Delavsko bratstvo (Fratellanza operaia) in ne DE (Unità operaia), ne najde potrditve v dokumentih iz tistega časa, kjer se uporablja ime DE in končno je tudi v delu, ki ga avtor citira za svojo trditev (Trieste nella lotta per la democrazia, str. 45—46), uporabljeno ime DE (UO). Na splošno je v različnih delih o tej tematiki pri terminologiji in časovni opredelitvi imena organizacije (kdaj DE in kdaj DB), precej nenatančnosti. Iz dokumentov je razvidno, da so se prvi odbori imenovali DE (UO) in le v kratkem obdobju po t. i. aprilskem sporazumu med KPS in KPI leta 1944 zasledimo ime Delavsko bratstvo, ki se pojavlja nekako

do konca junija 1944, ko je na zahtevo KPS v uporabi ponovno ime DE. Ime DE ostaja vse do osvoboditve Trsta maja 1945, ko se DE preimenuje v Enotne sindikate (ES). V italijanščino so ES sicer nekoliko nerodno prevedeni Sindacati unici (prosti prevod bi se glasil »edini sindikati«, kar je v tistem trenutku sicer točno, vendar se vsebinsko ne ujema s slovenskim izrazom).

Avtor ugotavlja, da o množičnem razmahu DE lahko govorimo šele v letu 1944, ko je bil sprejet sklep, da je treba postaviti na noge močno organizacijo (str. 21), kar je res, toda premalo natančno. Nikjer ne omenja, da je bil sklep ena izmed točk sporazuma med KPS in KPI (april 1944), tudi sklep o postavitvi odborov DB (kasneje preimenovanih v odbore DE) po tovarnah. Pri delovanju DE loči avtor dve obdobji, in sicer prvo od ustanovitve DE do konca 1944, ko je bila glavna naloga organizacije zbiranje materiala za NOV, in drugo obdobje od začetka 1945, ko se je dejavnost premaknila predvsem na priprave za osvoboditev Trsta. Menim, da bi bilo za mejnik smiselneje vzeti prej omenjeni sporazum med partijama, ki šele pomeni organiziran začetek delovanja DE kot množične organizacije delavcev s svojim dvojezičnim glasilom (Bratstvo nato Delavska enotnost), organizirano vodstveno in organizacijsko strukturo (okrožni odbor, tovarniški odbori in pododbori, kasneje tudi rajonski odbori DE), medtem ko vse do tedaj lahko govorimo le o zametkih organizacije.

Posebej je prikazana dejavnost DE po posameznih večjih tovarnah, kjer je razvidna zavidljiva razširjenost organizacije DE. Organizacija DE je delovala v povezavi s Komando mesta Trst, ki je bila podrejena štabu IX. korpusa NOVJ in z njim tudi radijsko povezana. Ob vstaji se je mnogo borcev Komande mesta Trst rekrutiralo prav iz vrst DE, kjer so bili v ta namen že prej organizirani posebni delavski bataljoni. Pregled delovanja DE je avtor zaključil s podrobnim opisom bojov za osvoboditev Trsta.

Posebno poglavje zajema krajša predstavitev dvojezičnega glasila DE, ki je izšlo v desetih številkah. Na koncu knjige so tudi ponatisi naslovnih strani glasila DE, različni ponatisi dokumentov in podatkov, ki so jih dali nekdanji pripadniki DE.

Povedati je treba, da v publikaciji ni upoštevano zelo bistveno dejstvo, da je tržaško delavstvo, organizirano v DE, podpiralo priključitev Trsta k Jugoslaviji, kar je avtor najbrž opustil na podlagi zahtev italijanske strani, ki je to postavljala kot pogoj za sodelovanje pri podelitvi znakov DE. Delo ne želi biti monografska obdelava Delavske enotnosti, pač pa, kot je v podnaslovu napisano, »prispevek k zgodovini delavskega gibanja v Trstu«, prvi resnejši korak k osvetlitvi delovanja DE, ki vsebuje mnogo podatkov, ki izhajajo iz virov različne provenience. Posebej zanimivi so podatki ustnih izjav nekdanjih pripadnikov DE, ki so zelo pomembni za rekonstrukcijo dejavnosti DE. Iz gradiva arhivske provenience določenih stvari ni mogoče ugotoviti (rekonstruirati), po drugi strani pa arhivskega gradiva tudi ni ravno na pretek, čeprav so podatki, da je arhiv DE obstojal, vendar naj bi se nekaj gradiva baje »izgubilo« po resoluciji Informbiroja.

Za konec naj še povem, da kakor je piscu tega poročila znano, se v knjigarnah publikacija ni pojavila. Podeljena je bila le nekdanjim pripadnikom DE in nekaterim specializiranim knjižnicam. Le dobro poučeni so lahko knjigo

dobili, in sicer brezplačno na Zvezi sindikatov Slovenije — Svet za negovanje tradicij delavskega gibanja. Tako je na žalost omejena možnost, da bi se s to malo obravnavano in poznano temo seznanil tudi širši krog bralstva.

Bojan Godeša

Drago Košmrlj, Živa Kraigher, Hiša Za Gradom št. 1, Občinska konferenca socialistične zveze delovnega ljudstva, skupščina občine in družbenopolitične organizacije občine Ljubljana-Center, Ljubljana 1987, 136 strani.

Zakaj tak naslov? Avtorja posegata v različna časovna obdobja, vendar je njunim opisom skupno dogajanje v povojnem obdobju porušeni hiši, ki je imela številko Za Gradom 1. To ljubljansko hišo je v devetnajstem stoletju zgradil advokat Jože Orel, čigar hči Julija je v mestu ustanovila prvo dekliško šolo s poukom v slovenskem jeziku. Tudi njena hči Ana se je 1919 poročila z advokatom (Rutarjem). Od tedaj dalje so to hišo prebivalci ožjega mestnega predela (Prul) imenovali Rutarjeva. Družina je bila narodno zavedna in socialno čuteča. Ana je iz resnično človekovoljubnih pobud, brezplačno oddajala sobe, večinom študentom. Od dvajsetih let tega stoletja do italijanske okupacije je pri njih stanovalo štiriindvajset mladih ljudi. Vsi so bili napredno usmerjeni, kar dokazuje tudi dejstvo, da so se vsi brez izjeme vključili v narodnoosvobodilno gibanje in da jih je več kot polovico (trinajst), padlo v partizanih ali pa so končali kot talci ali interniranci. Leto 1933 je bilo prelomno leto. Takrat so »zasedli« vse sobe študentje, ki so tvorili jedro agrarnega akademskega kluba Njiva. V levičarskih krogih so dobili ime »zagrajski kolektiv«, ker so v svojih odnosih udejanili obliko kolektivnega življenja in dela. Skupaj so študirali marksistično literaturo, tudi tisto, ki je hudo obsojala stalinistični režim v Sovjetski zvezi in je bila »na strogem partijskem indeksu«, tako na primer poročilo o procesu proti Tuhačevskemu in delo francoskega komunista Gidea Vrnitev iz ZSSR. Omenjeni klub je bil ustanovljen že leta 1923. Ko je 1931. leta ostal brez članstva, so vanj vstopili predvsem člani partije, kar je bila posledica direktive, da mora vsak delovati v kakšni legalni organizaciji. Dve leti kasneje je policija zaprla vodstva kluba, predsednika, podpredsednika in tajnika, a v tem času so vstopili novi člani, skrajni levičarji razpuščenega krščansko socialističnega kluba Borba. Njiva se je od 1934 dalje posvečala poučevanju dejanskih problemov slovenske vasi z znanstvenim pristopom, kar velja zlasti za Jožeta Kerenčiča, ki je v Ljubljanskem zvonu objavil študijo o slovenski vasi. To in samostojno razmišljanje o razmerah na Slovenskem in celo o »liniji« partije sta bila glavna vzroka spora med Njivo in univerzitetno partijsko organizacijo. Posledica tega je bila izključitev štirih »njivašev« iz partije, čeprav je že pred tem prišlo do formalne poravnave na konferenci partijske organizacije univerze v Ljubljani. Istega leta (1937) je policija razpustila klub pod obtožbo »trockističnih provokacij«.

Drago Košmrlj je v analizi vzrokov izključitve navajal dela in izjave Slavka Kremenška, Alenke Nedog, Lidije Šentjurg in Draga Hartmana. Zadnji od njih opisuje, kako so potekale razprave in zaslisevanja s strani članov vodstva